

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 ռուբլ. կես տարվանը 6 ռուբլ. Առանձին համարները 5 կոպեկով:

Թիֆլիսում գրվում են միմյանի կամքագրառան մեջ:

(Ստարաբաղադրացի գիտում են ուղղակի Կապուս. Родоуия „Мшак“

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (Կապի կիրակի և տոն օրերից)

Հայտարարութիւն ընդունվում է ամեն կեղևով:

Հայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր բառին 2 կոպեկ:

ԲՈՎԱՆԻԱԿՈՒԹԻՒՆ

Տառն և ինքն փետրվարի յիշատակին:— Եւրոպայի տեսնութիւնը: Հալի ներկայ վիճակը: Նամակ հոգուց: Նամակ խմբագրին: Ներքին լուրեր: Արտաքին տեսնութիւնը: «Tempo» լրագրի թղթակցութիւնը հայերի մասին: «Մշակի» հեռագիրները: Հայտարարութիւններ: Բանասիրական: Հայ կաթողիկոսներ:

ՏԱՆ ԵՒ ԻՆՆ ՓԵՏՐՎԱՐԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

Մեզող ռուսաց մամուլը, ամբողջ ռուսաց հասարակական կարծիքը տօնում են այսօրվայ օրը, 19 փետրվարի, մեր թագաւոր կայսրի թագաւորութեան 25 ամսայ տարեդարձի օրը:

«Русская Старина» ամսագրի փետրվարի տետրակը ամբողջութեամբ նուիրված է այդ նշանաւոր օրվայ յիշատակին: Գրքոյի բոլոր նիւթերը վերաբերվում են

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՀԱՅ ԿԱԹՈՒԿՆԵՐ

Բաւական է որ մի ակնարկ ձգենք մեր ազգի անդեպ պատմութեանը և պատկերացնենք մեր երևակայութեան առջև նրա անցիակը, անպատճառ պէտք է համոզվենք, որ հայը իր դարերու ստրկութեան մէջ քաջած դառն և ցաւալի աղէտներին յետոյ, կրկին չը կարողացաւ ճանաչել իր մեծակ թշնամուն, որն իր ծոցի մէջ անբաժան հանդուժ է և գուցէ բաւական ժամանակ սրանից յետոյ բաժանվելու չէ: Հայի անգութ և անտանելի թշնամին, նրա պիտութեանից յառաջացած կրօնական վէճերն և եղբայրատեղութիւնն է:

Եթէ ներկայացնենք մեր երևակայութեանը այն տխուր պատկերները, և այն ցաւալի իրողութիւնները, որոնք կատարվել են մեր ազգի երկու մարմիններին հայ-ուսաւորչականների և հայ-կաթողիկոսների մէջ, անպատճառ պէտք է ցաւենք (եթէ զգացող սիրտ ունենանք) անցեալի վրա և որի տխուր յիշատակները մենք տեսնում ենք այժմ էլ հայի լայն ճակատի վրա: Մտրկութիւնը յառաջացած և շարունակ քաղաքական հասանքներին ենթակայ լինելով, բնականաբար հայը դիմում էր նրա պաշտպանութեանը, որի հօր բաղուկ կարող էր պաշտպանել նրան հալածող թեմից, Տաճկաստանի թեմի և մուսուլման տիրապետութեան մէջ, ուր ժողովրդի պատիւը, սեպականութիւնը, և անձր բռնաբարվում էր անմարտի ձեռքից, և ուր կրօնական պատուութիւնը ոտնակոխվում էր այլահրօններից, բաւական էր որ նպատէր կրօնափոխութեանը. և Հոսթի և Գաղղոյն աղիցեութիւնը Տաճկաստանի վրա, այդ գործի վերաբերութեամբ, բաւական զուրապացուցի կարող էին լինելու:

Իսկ մի քանի բարձր եկեղեցականների չափազանց ետական բնաւորութիւնը, որը այդ գործին բաւական ազդեց և բաժանման պատճառ եղաւ, ժողովրդի տգէտ դասից բաւական համակրելիցաւ և փառաբանութիւնների արժանացաւ: Արքան ցա-

ներկայ թագաւորութեան նշանաւոր գործերին և արած վերանորոգութիւններին:

Նկարելի է մոռանալ թագաւորի խօսքերը, որոնք ասվեցան 1861 թւի յունվարի 28-ին պետական խորհրդի ընդհանուր նիստը բացվելու ժամանակ:

«Շորտերի ազատութեան գործը, որ ներկայանում է պետական խորհրդի քննութեանը, ասում էր կայսրը, իր նշանաւորութեան կողմից լայն համարում եմ Ռուսաստանի համար կենսական խնդիր, որից կախված է նրա ոյժերի և հզօրութեան զարգացումը:»

Մեծ խօսքերը իրագործվեցան մեծ գործերի միջոցով: Մեն խնդիրը, որ կայսրը իրաւամբ համարում էր հիմնական խնդիր Ռուսաստանի համար, լուծվեցաւ և նրա ետեւից իրագործվեցան շատ ուրիշ խնդիրներ, կատարվեցան

առի է ասել, որ հայ ազգի մեծամասնութիւնը, հայ-ուսաւորչական մասը, փոխանակ հետադարձ ազդեցութեամբ զործի և բաժանման վրա, տղիտար համակրելից կրօնական բաժանմունքին, և յամաստեղանք պնդեցին իրանց ևս չը հասկանալի մտքով կրօնական բաժանմունքից առաջացած աղէտալի իրողութիւնները չենք կամենում յիշել, այլ որքան որ մեր միտքը կը ներէ մեզ, կամենում ենք ասել հոտեալ իրողութիւնները: Վերադառնալով 1877—78—79 թւականները, և տեսնելով հայի պատրաստակամութիւններն որքան համապատասխան էին յիշակ թագաւորին դիմարկելու: Յիշեալ թւականները, ինչպէս ընդհանուր մտրկութեան, նոյնպէս և հայի կրօնային համար, նշանաւոր և անմոռալ թւականներ են, որոնց մէջ բաւական նշանաւոր փոփոխութիւններ կրեց հայի վիճակը և ճակատագիրը: Այդ թւականներն մէջ հնչեց արեւելեան ծանր հարցը, և Տաճկաստանի թմի տակ հեծող քրիստոնեայ ազգերի դառն վիճակը մարդասէր Եւրոպայի համակրութիւնը չարժեց և մարդասիրական ոգին փայլեց նիւթալ ազգերի հօրիքով վրա:

Մինչ քրիստոնեայ պաշտպան կայսրը զօրքերը յաւնդութեամբ արաւուտ է էին Բալկանեան չորթների վրա, և նրանց մի մասը կանգնած էին Հայաստանի մէջ, թշնամու դէմ, հայի արիւնը դեմաւակներն պէս հոտում էր վայրենի քրեքերի և գազանաբարոյ չէքէզներն սրի տակ: Ծանրացաւ հայի վիճակը իր անպաշտպան լինելուց և քանի որ ցաւը չէր ազդած նրա ոսկրի վրա, նա անշարժ էր, և ուրեմն պէտք էր որ նա սխափվէր իր դարեւոր քնից և ճանաչէր ժամանակի պահանջը: Այդ թւականներում նա ցոյց տուց Եւրոպային իր ծանր և խոր վերքերը և խնդրեց յանուն մարդասիրութեան դարման բժշկութեան: Նա ցոյց տուց Եւրոպային իր չնախարհիկ անցեալը և հուսատարից որ, որպէս հին և քաղաքակրթիւթ ազգ, արժանի է համակրութեան և վերածննդութեան: Եւրոպան չնորհեց հային մարդկայնել իրաւունքը, որպէս քաղաքակրթիւթ և գոյութեան արժանի մի ազգի և զբարեւոր նա ճանաչեց նրա ասպարհ և իրական գոյութիւնը: Ընդունելով իր խնամակալութեան և հովանաւորութեան տակ, արժանի համարեց նրա անունը արձանագրել քաղաքական մեծ դաշնագրութեան մէջ:

Այժմ տեսնենք թէ հայը որքան պատրաստ էր

շատ ուրիշ վերանորոգութիւններ, որոնք կապ ունէին առաջինի հետ, և որոնց մի առ մի հարեանցորէն յիշեն անգամ ներկայացնում է մի փայլուն էջ քաղաքակրթական պատմութեան մէջ: Ընդոր հինը և ազատ զարգացման արգելք դնողը հետզհետէ վերցվում էր և նրա տեղը զբլում է նորը և ժամանակակիցը:

Խմբագրների կապալը, մարմնի պատիժը, տպագրական խօսքի ճշնունը, փակված դատարանները, — այդ բոլորը վերցվեցաւ և սերմանվում են նոր և առողջ սերմերը՝ քաղաքային և նահանգական ինքնավարութիւն (գէմմութի), հրապարակական դատարան, բիւզժէտի հրատարակելը, ընդհանուր զինուորագրութիւն և այլն:

Եւ այդ վերանորոգութիւններն համեմատ յայտնվում են մարդիկ, որոնք ընդունակ են լի-

դիմարկելու քաղաքական հոտանքին, և որպէս առողջ մարմին, ներկայանալ ասպարէզի մէջ: Երբ յարուցվեցաւ արեւելեան հարցը, յարուցվեցաւ և հայկական հարցը, որը Եւրոպայի ուղադրութիւնը դրաւ: Մինչ հայկական խնդիր Եւրոպայի դիւաններում փայլում էր իր փափուկ աստիճանում, նոյն ժամանակ և ծագեցաւ հայ-գերդաստանի մէջ ներքին կրօնական հարց, հատուկ և հակահաստեան կաթողիկոսական հարցը, և մի մեծ հարուած տուց ազգութեան գործին: Կաթողիկոսական հարցը մի և նոյն ժամանակ, տաճկաց կաթողիկոսական ներքին զորմար, երեւցաւ, և Տաճկահայաստանի զանազան կողմերում և գուցէ այդ էր, որ հայկական դատը ցանկացած լուծուժը չը ստացաւ: Մենք բայդ չունեցանք լուծու, թէ հայ-կաթողիկոսներն որքան օգնեցին, երբ հայ-ուսաւորչականների ներկայացուցիչները դառն ալխատանքով և անձնաւորութեամբ պաշտպանում էին հայկական դատը:

Հայ-ազգի պատուիրակները երբ Եւրոպային ներկայանալով պաղտանում էին դիմութիւն, մարդու իրողութիւն, հայը զբաղված էր կրօնական խնդրով, որով Եւրոպան կարծեց հայ ազգը որպէս մի կրօնական կուսակցութիւն, և ոչ որպէս ազգութեան ամբողջութիւն: Մինչ Տաւրոսի գոտիներն մէջ նշարվում էր կրօնացնողը, և լեռնական հայը պատրաստ էր պաշտպանել ազգութեան պատիւը, ոչ ցաւում եմ ասել, յանկարծ լսվեցաւ դաւաճանութեան թողնը եղբոր ձեռքով, հայ կաթողիկոսաց ձեռքով: Զէյթունի քաջ լեռնականները բաւական ժամանակ յանդիման տապալեցան բանտերի մը: Թուրքեան մէջ և ապաշխարեցին այն գործի համար, որի ճանաչութեան վտանգ պարտականութիւնը հարկաւոր է ամեն ազգի սրտերին:

Վերջապէս կաթողիկոս Տաճկաստանում երեք մեծ հայկական ընկերութիւններ, որոնց նպատակն էր լայն ծաւալել նորարոյս սերնդի մէջ և պատրաստել ապագայում լաւ հայեր հայրենիքի համար: Տաճկաստանի հայ-կաթողիկոսները որքան օգնեցին հայ ընկերութիւններին, մենք չենք կարող ասել, որովհետեւ Տաճկաստանի հայ-կաթողիկոս կեանքը մեզ բաւական միջին և կատարեալ անձնաթէ է: Հայկական ընկերութեանց նպատակը լինելով ազգային ընդհանուր կրթութեան գործը, արդեօք պիտի և համակրէ խոտորվորի մէջ բնակվող քաջ լեռնական հայ-կաթողիկոս բարոյական պահանջին: Մենք մեծ յոյս ունենք յիշեալ ընկերութեանց գոր-

նում իրագործել թագաւորի ձեռքով շնորհված ըէֆօրմներ:

Եւ այդ բոլոր վերանորոգութիւնների խորհուրդը, կարելի է ասել, ամբողջովում է մի խօսքի, մի գաղափարի մէջ՝ խաւարի տեղ լոյս:

Եւրոպայի պատճառով ամեն մի քայլ դէպի առաջ, ամեն մի ջանք աւելացնել լոյսը և յետ մղել խաւարը, մեր կարծիքով ամենալաւ միջոց է տօնել փետրվարի 19-ի յիշատակը: Եւրոպայի պատճառով մենք չենք կարող առանձին ուրախութեամբ չողջունել մեր թիֆլիսի Գումայի շաբաթ օրվայ վճիռը, որով նա կամենում է տօնել այդ նշանաւոր և անմոռանալի օրը, առաջարկելով տէրութեանը, եթէ հիմնովի կովկասեան համալսարան, նշանակել քաղաքի գումարներից 100,000 ռուբլ և տալով մի գետին քաղաքի մէջ,

ծողութեանը և համոզված ենք, որ առանց ուղադրութեան չի թողնի այդ լաւ և անփոքած հայ-կաթողիկոսներին, Գալով կովկասեան հայ-կաթողիկոսներին, չենք կարող ասել, որ նոքա ևս կատարեալ պատկանութիւնները: Չը կարողացնէք մեր ազգային թերթերում որ մի խումբ հայ-կաթողիկոս ազգասիրաբար նուիրած լինէին իրանց լուսմանն արգային կրթութեան գործին: Անդրկովկասում կան շատ ու շատ հարուստ հայ-կաթողիկոսներ, որոնք կատարեալպէս ապահոված են նիւթական դրութեանը: Մտածեցին արդեօք օգնութեան ձեռք կարկառել Տաճկաստանի իրանց համարին եղբայր բարեկալութեան և յառաջադիմութեանը: Արդեօք ինչն էր պատճառը, որ նոքա այսպէս սառն կերպով վերաբերվեցին մի վտանգ գործին: Մենք գիշու պատճառ չենք կարող որոնել, բայց միայն կրօնական բաժանման սառնարտութիւնը: Լսած էք արդեօք, որ Անդրկովկասի հայ-կաթողիկոսաց մէկ եկեղեցու մէջ հնչեցուցած լինէր ազգութեան և կրօնի տարբերութիւնը: Լսած էք որ հայ-կաթողիկոս կղերքը քարոզէր ժողովրդին եղբայրութեան, հայրենասիրութեան և ինքնաճանաչութեան գաղափարները: Երանի թէ այսուհետեւ փոփոխվէր հայ-կաթողիկոս եկեղեցականի առաջվայ նախապաշարմունքը, և պարտասանաչութիւնը գրաւէր նոքա միտքը:

Ահա այսպիսի դառն խորհրածութիւններ են, որ վրդովում են մարդուս հոգեկան խաղաղութիւնը և ակամայից կարծում են, որ հայ ազգը քանի որ ինքնաճանաչութեան գաղափար չէ ըմբռնել չէ ձանձրացել իր սիրելի կրօնական անհասկանալի վէճերից, քանի որ չէ ճանաչել իր կաթողիկոս-բողոքական և մասնաւորական եղբայրներին, նա երբէք չէ կարող, որպէս առողջ, գոյութեան և յառաջադիմութեան արժանի ազգ, կանգնել մարդկային շրջանի մէջ: Երանի թէ այս նոր տարուս փոփոխվէր Տաճկահայաստանի բնակիչ հայ-կաթողիկոսներն նախկին բնաւորութիւնը և չը չփոխելով ազգութեան գաղափար կրօնական գաղափարին, հաճութեամբ օգնէին իրանց հայ-ուսաւորչական, բողոքական եղբայրական գաղափարան և բարեկալութեանը: Նոյնը և ցանկանում ենք կովկասի և Անդրկովկասի հայ-կաթողիկոսներին:

Հայ-կաթողիկ

որի վրա կարելի կը լինի կառուցանել համալսարանի շէնքը:

Փետրվարի 19-ի օրը մենք ամենքս պէտք է տօնենք արժանաւոր կերպով. այդ պատճառով մենք կարծում ենք որ թիֆլիսի Դուման չէր կարող այդ անմուռանալի օրը աւելի արժանաւոր կերպով տօնել, քան թէ վերև յիշված վճռով:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԻ ՆԵՐԿԱՅ ՎԻՃԱԿԸ

Վերջին ուսուցիչաց պատերազմից յետոյ հայերի և շայտատանի համար մի նոր ոսկեայ դար է սկսվել: Զարհուրելի արհեստով շարվախած զոհերը, որ ասորու հայերից այդ պատերազմը, գլխաւորապէս Փոքր-Ասիայում, նուիրեցին շայտատանի մի նոր կեանք, տուեցին նոր նշանակութիւն և նորա վարդաց մուսուլման պատմութեան շքեղ անունը, պատմութեան խորքերից Երևան գալով ամբողջ լուսաւոր աշխարհի առջև, գրաւեց բոլոր տէրութիւնների համակրութիւնը:

Հայ անունը, որ լսվում էր միմիայն իրրև պատմական անուն, կենդանի կերպարանք ըստացաւ և սկսած Ներսիսի ամբողջ մամուլից մինչև թագաւորների և նախարարների սենակաները, գիտութեան հետազոտութիւնների, քաղաքական հարցերի, տէրութիւնների միմեանց մէջ ունեցած յարաբերութիւնների աւարկայ դարձաւ:

Այդ է պատճառը, որ այժմ հայոց անունը ծանօթ է ամենքին, նորա պատմութիւնը ընդհանուր գիտութեան իրաւունք է ստացել, և հայը գլուխը բարձր ամենայն շրջանում վեհանախութեամբ կարող է ասել. «ես հայ եմ»:

Ուրեմն չը պիտի ցաւենք, որ այդ նախանձելի վեճակին հասնելու համար, հայոց ազգը մեծ զոհեր է տուել, զիտենալով որ ամենայն մի այդպիսի երևելի քայլ պատմական ազգերի կենսութեամբ, միշտ մեծ զոհեր է պահանջում: Եւ եթէ կրկին մեր ազգի առաջադրութեան համար նոր զոհեր պահանջվին, թող գնան այդ զոհերը ևս ազգի յառաջադրութիւնը պատկերելու, նորա վիճակը աւելի ապահովելու համար...

Բայց է՛նչ է զլուսաւոր պատճառը, որ ասիական ազգութիւնների շարքում հայոց ազգը ամենինց աւելի կարողացաւ գրաւել բոլոր լուսաւոր տէրութիւնների համակրութիւնը: Այդ մեր ազգի ձգտումն է դէպի առաջադիմութիւնը և նորա ընդունակութիւնը ոչ թէ միմիայն իրան լուսաւորել, այլ և իննչ զլուսաւոր գործիչ լուսաւորութեան ճառագայթները տարածելու համար մնացած ասիական ազգութիւնների մէջ:

Ներսիս արքայն մի երևելի ու ուլիղ զաւրաբար ունի կազմած հայերի մեծ կուսման մասին Ասիայում: Համարեա բոլոր տէրութիւնները հասել են այն եզրակացութեանը, որ Փոքր-Ասիան կը պատկանի վերջը այն տէրութեանը, որից հայերը աւելի կը լինեն համակրված...

մը—չը տայ իր լուսման հայերին և շայտատանի մէջ լուսաւորութիւնը ծաւալելու նուրբ պատակով: Ամեն լուս հայի համար, որին թանգագին է իր հայրենիքի պատիւը, ուրեմն և իր անձի պատիւը, սրբազան պարտք է անդադար օգնել այն ընկերութիւններին, որոնց առաջինն է, ՚ի հարկէ, «Սրբաբանան» ընկերութիւնը և այն անձանց, որոնց գործունէութիւնը նուիրված է ազգի լուսաւորութեանը և առաջադիմութեանը:

Ինչպէս յայտնի է լուսաւորութեանը նպատակում են ոչ թէ միմիայն ուսումնարանները, այլ և զլուսաւորապէս—գրականութիւնը: Այս վերջինի մի մասը—լրագրութիւնը, գործում է իրրև ազգային լուսաւորութեան զինուոր, իրրև հասարակութեան ձայն, որը ամեն տեղ լսվում է և որը ժամանակիս պահանջներ յարուցանելով, ստիպում է ամենքին խոնարհվել իր ոյժի առջև:

Հայերը պարտաւոր են և պիտի ունենան, ինչպէս բոլոր լուսաւոր ազգերը, իրանց ձայնը ներկայ քաղաքականութեան մէջ և այդ ձայնի ներկայացուցիչը կը լինի, ուրեմն, հայոց լրագրութիւնը: Սորանից մի քանի տարի առաջ թէ, Ռուսաստանում և թէ այլ տէրութիւններում, հազիւ թէ զիտէին անգամ հայոց լրագրութեան գոյութեան մասին: Բայց այժմ հայոց լրագրութեան ձայնը ամենայն տեղ լսվում է և հայոց լրագրիչների յորուածները և տեղեկութիւնները առատ նիւթեր են տալիս թէ Ռուսաստանի և թէ բոլոր Ներսիսի լրագրիչներին:

Այդ ևս սակաւ պատիւ չէ հայոց ազգի բայց ցաւալին այն է, որ զեռ ևս հայոց լրագրութեան վիճակը ապահովված չէ նիւթական կողմից: Եւ եթէ մեր լրագրագիտների անձնանուիրութիւնը չը լինէր, Կովկասի ոչ մի լրագիր և օրագիր չէր կարող շարունակել իր գործունէութիւնը: Այլազգերի լրագրիչները 10 հազարներով և աւելի օգուտ են քաղում, իսկ մեր լրագրիչները միայն դեֆիցիտ են տալիս:

Նիւթ հայերը կամե՛նում են պահպանել իրանց անուան պատիւը, թող պահպանեն և իրանց լրագրութիւնը:

Հայ

ՆԱՄԱԿ ՇՈՒՇՈՒՑ

15 յունվարի

Շուշուց երեսուն և հինգ վերտո հեռաւորութեամբ դէպի արևելք գտնվում է Արղամ դղևակը, որ զարաբազդներին յայտնի է իր կիրակնօրեայ լուսաւորութեան և պողաքեր այգիներով: Նախ ընկերացի մի քանի տեղեկութիւններ կը տամ այս բազարի վրա, որին վերջի անգամս ես ևս անձամբ ներկայ էի և ապա կը խօսեմ այնտեղի այգիների վրա:

Արղամ դղևակն իր դիրքով և յարմար ու ուղիղ ճանապարհներով կենտրոն է կազմում Վարաբազդի շատ գիւղերի համար: Շուշուց նոյնպէս ուղիղ, փոտի ճանապարհով, կարելի է գնալ այդ դղևակը: Արղամը պատկանում է երբեմն Վարաբազդի տիրապետող, այժման իշխան Մետտի-Ղուլի խան Ուզմիին: Մինչև այժմ այստեղ մընում է նորա այսպէս ասած «ամարաթը», ուր խանը տարկայ շատ ժամանակը անց էր կացնում: Մի մեծ հրապարակ, որի մէջ տեղը չիմված է մի քարվանսարայ և որի չորս կողմից բաժանվում են մի քանի ճանապարհներ դէպի զանազան կողմեր, ներկայացնում է Արղամի բազարի տեղը: Բազարը լինում է ամենայն կիրակի օր և ըսկվում է առաւօտից շատ վաղ և շարունակվում է մինչև երեկոյեան ժամը 5-ը: Արղան շարաթ օրը և բոլոր գիւղերը սայլակներ, ֆուրգոններ, ճրճառոցներ, ձիաների խրինջոցներ, մարդկերանց աղաղակներ են, որ թնդայնում են օղը: Շարաթի վերջը, կարծես, այդ հրապարակ լուսաւորված փնի վերակի առաւօտն էլ մարդ չէ կարողանում այդ հրապարակումը ազատ կանգնել: Ինչպէս ասում են եթէ անեղ ցես, առաքի չի ընկնիլ: Յօրենի, զարու, կորեկի, զանազան տեսակ պաշարեղէնների և մրգերի ճակներ են, որ լցնում են կիրակի օրը այդ հրապարակը: Ժամի 10—2-ը ըսկում է սաստիկաւ առեւտուրը, այս ժամանակը աչլ շուրը իր սիրով չէ ճանաչում: Ինչ կը ամենայն արագութեամբ իր առած պաշարեղէններն է սայլակներում դարձում, միւսը մի բան է կշռում, երրորդը փողեր համարում և այն և այն: Մի կողմից էլ աշխերի երգելը, թիւրքերի կանանց զավազալը, գիւղացիների կուրանքը ասորանքը—նոյնների ձեռք, մի աննկարագրելի տեսարան է ներկայացնում:

Աստիկ թանգութիւնը այստեղ էլ էր սփռել իր ճիւղերը: Բոլոր ուսեղները իրանց գներից եռապատիկ բարձրացել էին: Կիւղայից մի առանձին ուրախութեամբ պատմում էին, որ ոչ մի ժամանակ այս լրագրութիւնը այն օրինակ թանգութիւն չէին լսած և այսպիսի մեծ աշխատանք երբէք չէին ստացած: Ահա այս էր մեղ զարմացում, որ գիւղացիք փոխանակ ցորենի պակասութեան վրա դանդաղեցին: Ժիճալում էին չուչեցիների վարձատրում էին նոյնպէ: Արղան նոյնտեղի վերջերում ցորենի վուսը (7 պուղ) ծախվում էր այնտեղ 18—20 ռ., զարու (5 պուղ) վուսը 9 ռ., կորեկի (5 պուղ) 12 ռ. և այն և եթէ այսպէս շարունակվէր դարձանք, այս գները պիտի եռապատկվէին անպատճառ: Այս յուսով էին նոյնպէս մեր կարածատերերը, որոնք չը բաւականանալով իրենց ունեցած ցորեններով, սկսել էին գիւղից գիւղ թափառելով և գները թանգացնելով ցորենն առնելու:

Այժմ էլ մի քիչ խօսենք Արղամ գիւղի և նրա այգիների վրա: Արղամ գիւղը իր բազարից գտնվում է երկու վերտոի հեռաւորութեամբ: Կիւղացիների մեծ մասը բնակվում է իր այգիների մէջ չինած խրճիթներում, որոնք երկայն տարածութեամբ շարված, գիւղի շարունակութիւնն են կազմում: Այս գիւղի բնակիչները բոլորն էլ թիւրքեր են և պարագում են այգեգործութեամբ և երկարգործութեամբ, անասնապահութիւնը սոցա մէջ տեղի անյարմարութեան պատճառաւ այժման ծաղկած չէ:

Այգիները բաւականին կանծաւոր կերպով տնկած են և մէկը միւսից բաժանվում են լայն ճանապարհներով, որոնց երկու կողմերով շողողալով վազում են փարթիկ առուակներ, զարգարած գեղեցիկ ուռիներով կամ թղթիներով: Կարարաւոր այգիների թիւը, ինչպէս ասում են, հասնում է 20000 բայց հողի թէ այդ թիւը ճիշտ լինի և արիտ, որ դժուար և մինչև անգամ անկարելի է ասել, թէ տարեկան այդ այգիները որքան արդիւնք են տալիս: Առասարակ այս այգիները միմեանցից շատ զանազան մեծութեամբ կամ փոքրութեամբ են լինում և երկրորդ ամեն կողմի խաղողներից զինի կամ արտը միասնաւոր չէ զուրս գալիս: Ինչ կողմի խաղողի երկու պուղիցն է մէկ կուծ գինի զուրս գալիս, միւս կողմի երեք կամ չորս պուղից և այն: Գինին ծախվում է գիւղում կուծը 2—3 ռ., իսկ բազարումը 3—5 ռ.: Արղամումը խաղողը նոյնպէս շատ էժան գրներով էր ծախվում: Սկզբումը պուղը արժէր 15—20 կ., յետոյ հասաւ մինչև 50 կ.: Խաղողի այսպիսի էժանութիւնը կարելի է նրանով բացատրել, որ այգիների մեծ մասը պատկանում են թուրքերին, որոնք ոչ թէ իրանց խաղողներից գինի չեն պատրաստում, այլ մինչև անգամ մեղք էլ են համարում հայերէ վրա իրանց այգիների երեսն էլ ծախել և թող տալ նոցա այնտեղ գինի պատրաստելու, այլ իրանք խաղողը քաղում են և այգետէր հայերի վրա այսպիսի ճնշին գներով ծախում:

Այս տարի Վարաբազդի գուսուր արաղի համար տէրութեան մարտ տակ է մտ 100,000 ռ. և եթէ հաշուենք, որ օրէնքի համաձայն մի վերտոյի պէտք է տալ մաքս 25 կ., ուրեմն պէտք է Վարաբազդ այս տարի 400,000 վերտո պէտք է լինի տուած, բայց այս թիւը նոյնպէս չէ կարող ճիշտ լինել, փոխանակ վերտոյին 25 կ. տալու, զուրս է գալիս 50 կ.: Ուրեմն միջին թիւով 200—300 հազար վերտո արաղ Վարաբազդի այգիները այս տարի անպատճառ պէտք է տուած լինեն:

Ահա երկու երեք տարի է, որ մի երկու չուչեցի պարոններ Ներսիսից մեքենաներ են բերել աւել ու բացի թիթից և խաղողից ուրիշ զանազան մարքերից էլ են սկսել սպորտ քաշել: Յուսով ենք որ մեր չուչեցի վաճառականները, առանցելով վաճառականութեան պտուղները, այսուհետեւ երբեմն երբեմն էլ ուշ կը դարձնեն և այսպիսի օգուտէտ պարագայներով վրա, որոնք երկարատիկ աւելի օգուտ կը տան, քան թէ վաճառականութիւնը, որ գրեթէ ոչինչ օգուտ չէ տալիս և շատերին էլ անակամութեամբ հասցրելու:

Կուծ ենք, թէ մի քանի պարոններ մտադիր են մի ընկերութիւն կազմել և կանծաւոր կերպով երկարգործութեամբ և այգեգործութեամբ պարագալի: Մենք դեռ չենք հաստատու թէ այս լուրը ճշմարիտ լինի: Եթէ ճիշտ է մեր լսածը, նորոգաւորում ենք այդ պարոններին և ցանկանում ենք կատարեալ աղտոյթիւն այդ օգուտէտ և գեղեցիկ մտադրութիւնը իրագործելու համար:

ՆԱՄԱԿ ԽՄԹԱԳՐԻՆ

Ախալցխա 14 փետրվարի

Ահա ուղարկում ենք ձեզ 371 ռ., որ հաւաքեցիք Վանայ սովետից օգտին մեր պատուելի ազգայինների օժանդակութեամբը, որոց յայտնում ենք մեր խորին նորոգաւորութիւնը:

- Պ. Խոբաղի, ինչպէս թարեհանք իշխալ գուսուր հայոցի պատկանելոյն և ձեր պատուական թերթի մէջ տպագրել նուիրատուների անունները. Ուղարկված գումարից 100 ռ. յանձնվեցաւ մեզ աղքատաց զանձանակի հոգաբարձութիւնից և 20 յուրը հաւաքվեցաւ կոպէկներով: Ստորագրութիւնը շարունակվում է: Նուիրատուների անունները. Երազլը Մուսաֆեանք 20 ռ., Յ. Գեղամանյան 20 ռ., Վ. Յերմուզեանց 5 ռ., Կ. Յակոբջանեանց 5 ռ., Գ. Պողոթեանց 5 ռ., Մ. ձապահեանց 5 ռ., Գ. Նիկողոսեանց 5 ռ., Գ. Բարսեղեանց 5 ռ., Ն. Արքայեանց 5 ռ., Պ. Դուրազեանց 5 ռ., Գ. Սաղաթեանց 3 ռ., Մ. Այալեանց 3 ռ., Մ. Սիրունեանց 3 ռ., Բ. Պողոթեանց 3 ռ., Յ. Աջնուրեանց 3 ռ., Մ. Յ. Սոլանեանց 3 ռ., Նուիրատու ոմն 3 ռ., Մ. Սամուէլեանց 3 ռ., Գ. Վալարբեանց 3 ռ., Կ. Բաքեանց 3 ռ., Մ. Յովհաննէս Յակոբջանեանց 3 ռ., Բ. Արապսեանց 2 ռ., Ոմն 2 ռ., Գ. Վանցեան 2 ռ., Յ. Նարակեանց 2 ռ., Ս. Յարոյեանց 2 ռ., Հայաթու ոմն 2 ռ., Գ. Մեղքեանց 2 ռ., Գ. Վարդանեանց 2 ռ., Յ. Թէմալեանց 2 ռ., Գ. Բարսեղեանց 2 ռ., Ս. Սարայեանց 2 ռ., Ա. ք. Ղազարեանց 2 ռ., Ոմն 1 ռ., Կ. Մանուկեանց 1 ռ., Յ. Բազարեանց 1 ռ., Ս. Բարեանց 1 ռ., Կ. Սրապեանց 1 ռ., Մ. Գիւլբանկեանց 1 ռ., Մ. Ղազարեանց 1 ռ., Ա. Չարչեանց 1 ռ., Յ. Ղազարեանց 1 ռ., Ս. Չարսեանց 1 ռ., Ոմն 1 ռ., Խ. Խամբեանց 1 ռ., Գ. Սաւաֆեանց 1 ռ., Հ. Պուլուրեանց 1 ռ., Յ. Բեմանեանց 1 ռ., Ս. Սահակեանց 1 ռ., Մ. Խ. Մնացականեանց 1 ռ., Թ. Չարոյեանց 1 ռ., Ա. Մանուկեանց 1 ռ., Գ. ք. Պաշտուտի 1 ռ., Կ. Սիրոսեանց 1 ռ., Մ. Մարկոսեանց 1 ռ., Ա. Սալամեանց 1 ռ., Մ. Չարսեանց 1 ռ., Ն. Ալանեանց 1 ռ., Գ. Մ. Ղազարեանց 1 ռ., Մ. Շիրինեանց 1 ռ., Յ. Աւանեանց 1 ռ., Միրաբով 1 ռ., Բ. Բրիտոստոսեանց 1 ռ., Յ. Բեմանեանց 1 ռ., Մ. Պետրոսեանց 1 ռ., Ս. Յարութիւնեանց 1 ռ., Մ. Գեօրգեան 1 ռ., Յ. Շիրինեանց 1 ռ., Կ. Մարտեանց 1 ռ., Գասպարեանց 1 ռ., Ա. Պապոյեանց 1 ռ., Պ. Մ. Օսկանով 1 ռ., Կ. Բազարեանց 1 ռ., Յ. Շիրինեանց 1 ռ., Մ. Թամբաշեանց 1 ռ., Ա. Չիլիպարեանց 1 ռ., Գ. Այվազեանց 1 ռ., Կ. Խոճնիկեանց 1 ռ., Յ. Սարգեանց 1 ռ., Ն. Մորեանց 1 ռ., Ն. Արեւեանց 1 ռ., Յ. Շեկոյեանց 1 ռ., Ղ. Սամուէլեան 1 ռ., Գ. Չեչմաճեանց 1 ռ., Ա. Պապոյեանց 1 ռ., Ա. Ստարեանց 1 ռ., Ս. Նարթեթեանց 1 ռ., Ն. Մնացականեանց 1 ռ., Մ. Աղաթեանց 1 ռ., Մ. Խ. Աղաճանեանց 1 ռ., Վ. Սիրականեանց 1 ռ., Խ. Չիլիկարեանց 1 ռ., Գ. Ռաչմաճեանց 1 ռ., Ս. Յենչեանց 1 ռ., Ս. Խաչատուրեանց 1 ռ., Ն. Տէր-Գրիգորեանց 1 ռ., Ա. Հայրապետեանց 1 ռ., Ա. Մխիթարեանց 1 ռ., Գ. Ջեպեանց 1 ռ., Մ. Անթրեանց 1 ռ., Մ. Ստեփանեանց 1 ռ., Յ. Ղազարեանց 1 ռ., Մ. Սալիսեանց 1 ռ., Մ. Մնացականեանց 1 ռ., Վ. Տէր-Գրիգորեանց 1 ռ., Յ. Զօրանեանց 1 ռ., Խ. Սիլիկեանց 1 ռ., Յ. Գալովթեանեանց 1 ռ., Ն. Սողոմոնեանց 1 ռ., Մ. Յարսեանց 1 ռ., Ա. Սրապեանց 1 ռ., Գ. Չարսեանց 1 ռ., Յ. Սարգեանց 1 ռ., Կ. Ալեքսանեանց 1 ռ., Բ. Անիստեանց 1 ռ., Ն. Տոնականով 1 ռ., Պ. Կարապետեանց 1 ռ., Խ. Ղաւտապալեանց 1 ռ., Գ. Տէր-Մարգարեանց 1 ռ., Մ. Միստոստոսեանց 1 ռ., Թ. Լազարեանց 1 ռ., Մ. Միստոսեանց 1 ռ., Ա. Երանեանց 60 կ., Ս. Աղապալեանց 50 կ., Յ. Բարսեանց 50 կ., Ն. Մարտեանց 50 կ., Խ. Չեչմաքեանց 50 կ., Պ. Ղազարեանց 50 կ., Տ. Յարսեանց 50 կ., Մ. Փաշեանց 50 կ., Յ. Գիւլբանկեանց 50 կ., Գ. Միքայելեանց 50 կ., Խ. Տէր-Միքայելեանց 50 կ., Խ. Նիկոյեանց 50 կ., Յովակիմեանց 40 կ., Ս. Մէնէնտեանց 40 կ., Ա. Մ. Յօսանիսեանց 40 կ., Ս. Վիրապեանց 40 կ., Խաչատուր ոմն 30 կ., Խ. Բեյլեանց 35 կ., Հ. Մարկոսեանց 15 կ.